

„Nikada više Jugoslavija“. Hrvatska intelektualna strujanja pod
dojmom prve jugoslavenske zajednice

Stipe Kljaić, *Nikada više Jugoslavija. Intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929. – 1945.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.,
436 str.

Rezultate višegodišnjeg istraživanja političke i intelektualne povijesti te djelovanja hrvatske inteligencije u 20. stoljeću povjesničar Stipe Kljaić objelodanio je u monografiji *Nikada više Jugoslavija. Intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929. – 1945.)*. Temelje ovog djela čini Kljaićeva doktorska disertacija koju je obranio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2015. godine, iako autor u Predgovoru ističe kako je knjiga „u odnosu na disertaciju bitno poboljšana i proširena.“ Njegov je sveukupan rad kulminaciju doživio na predstavljanju monografije u travnju 2018. godine u Hrvatskom institutu za povijest, inače autorovoj matičnoj instituciji, gdje je zaposlen kao znanstveni suradnik.

Ono što prvo upada u oči čitatelju svakako je opsežna bibliografija koja krasi ovo djelo. Naime, pored brojnih međuratnih novina i periodičnih publikacija te arhivskih fondova u Zagrebu, Beogradu i Rimu, Kljaić svoje djelo temelji na čitavom nizu radova hrvatskih intelektualaca koji su svojim djelovanjem obilježili proučavano razdoblje, poput Filipa Lukasa, Milana Šufflayja i Miroslava Krleže. Valja također naglasiti da je iz same bibliografije razvidan autorov interdisciplinarni pristup s obzirom na to da se djelo ne temelji samo na dosadašnjim historiografskim dosezima već i na filozofskim, pravnim, geopolitičkim, etnološkim i drugim disciplinama kojima su se bavili glavni protagonisti knjige, hrvatski intelektualci prve polovine 20. stoljeća.

Ovo djelo, po svojem stilu i sadržaju, pripada prije svega intelektualnoj historiji jer razmatra ključne društvene i političke ideje 20. stoljeća poput liberalizma, komunizma i fašizma te njihovu apropijaciju u intelektualnoj javnosti Kraljevine Jugoslavije. U tom smislu, budući da je zadaća intelektualne historije istražiti međuodnos ideje i povijesne okoline/konteksta, autor je zadaću ispunio. Tim više što se monografija ne ograničava samo na recepciju ključnih ideja na prostoru Kraljevine Jugoslavije, već je naglasak na umreženosti hrvatskih intelektualaca s najznačajnijim onodobnim europskim intelektualcima poput Berdjajeva, Bergsona, Crocea, Pareta, Spenglera i drugih. S druge strane, autorov je stil na trenutke više deskriptivan nego analitičan, što je i razumljivo zbog ogromne količine materijala koju je valjalo obraditi.

Nikada više Jugoslavija podijeljena je na sedam poglavlja (Podvojena nacija, *Antemurale Christianitatis* protiv narodnog jedinstva, Izbjegavajući kapitalizam i komunizam, Marksizam – od intelektualne mode do realpolitike, Konac liberalizma, Hrvatsko pitanje u ratu, Jugoslavija od Ravne Gore do Jajca) koja su kronološki određena između 1929. i 1945. godine. Autor objašnjava značenje tih dviju razdjelnica, s obzirom na to da je 1929. uvedena Šestosiječanjska diktatura koja je temeljito promijenila intelektualnu klimu u Hrvatskoj, a 1945. predstavlja oživotvorenje marksističke ideje te sasvim novi pristup društvenom uređenju. Međutim, kako sâm Kljaić navodi u Uvodu, „intelektualna povijest, kao metodološki stup ovog istraživanja, ne trpi takva kronološka ograničenja jer se po svojoj prirodi nužno vraća dublje u prošlost.“ Autor se te postavke i drži, primjerice, u

onim dijelovima kada uspoređuje izvornu Starčevićovu nacionalnu ideju s njenim kasnijim dvadesetostoljetnim izvedenicama.

Sadržaj se knjige uglavnom oslanja na perspektivu hrvatskih međuratnih intelektualaca koji su oponirali režimu, a u mnogo je manjoj mjeri riječ o režimskim intelektualcima. Tako sâm autor u Zaključku navodi „kako se knjiga bavi onim dijelom hrvatske inteligencije koja je zagovarala ideju neovisne hrvatske države u najširem smislu te riječi“. Budući da je hrvatsko nacionalno pitanje bilo jedan od ključnih problema Kraljevine Jugoslavije, Kljaić pristupa rekonstrukciji onoga što su hrvatski intelektualci vidjeli kao alternativu Karađorđevićevoj monarhiji. Pritom se ističe heterogenost intelektualnih oponenta službenim vlastima koji su dolazili iz različitih pozadina, od kršćanskih ustanova i udruga do nacionalistički orijentiranih studenata te pripadnika građanskih slojeva orijentiranih k liberalizmu ili marksizmu. U tom je smislu prikaz intelektualnih gibanja u međuratnoj Hrvatskoj zaista šarolik te svakako predstavlja osvježenje u domaćoj historiografiji.

Zajednički nazivnik svih tih skupina intelektualaca bilo je pozivanje na ideje Ante Starčevića, stoga autor knjigu otvara upravo analizom njegove izvorne ideje, odnosno njenim kasnijim deformacijama u raznim političkim ideologijama od ustaštva do komunističke. Knjiga se nastavlja analizom četiriju društveno-političkih pokreta (ustaški pokret, Katolička crkva, HSS, komunisti) koji su svoj stav spram niz tema poput demokracije, kulture i modernosti iznosili javnosti djelovanjem istaknutih intelektualaca. Budući da je hrvatsko nacionalno pitanje predstavljalo glavnu preokupaciju monarhističke Jugoslavije i njenih intelektualaca, u autorovu su fokusu upravo različite interpretacije hrvatskog identiteta, odnosno sve one varijable poput rase, jezika ili kulture koje oni definiraju. Tako Kljaić kao jedan od primjera navodi i inzistiranje dijela hrvatskih intelektualaca oko Filipa Lukasa na kulturi kao ključnom elementu jednog naroda naspram rase i jezika, koji su, prema službenoj ideologiji, vezivali južne Slavene. Također, razmatraju se i geopolitička djela Milana Šufflayja i Ive Pilara kao ključna u određivanju identitetskih razlika između Hrvata kao pripadnika zapadne civilizacije te Srba kao predstavnika istočne.

Pored analize intelektualnih domišljanja na pitanje tko je Hrvat ili, još bolje rečeno, što ga čini drugačijim od Srbina, knjiga svoj najširi obris dobiva razmatranjem odnosa hrvatskih intelektualaca prema tomu kako bi neovisna hrvatska država trebala izgledati i koga bi sve trebala uključiti, poglavito u pogledu Bosne i Hercegovine te muslimanskog stanovništva. Izuzetak je ustaški pokret za koji Kljaić napominje da je bio posvećen državotvornosti do uspostave NDH te je razvio slabu ili nikakvu ideologiju o društvenom uređenju. Autor zaključuje da je to dovelo do stihijskog načina upravljanja u NDH, što je izazvalo kritiku hrvatskih intelektualaca poput Filipa Lukasa ili Stjepana Zimmermanna, koji su suglasni u tome da je Poglavnikova ličnost najveća prepreka uspostavi stabilne hrvatske države. S druge strane, Kljaić je pozornost posvetio i četničkom i partizanskom pokretu, odnosno njihovim projekcijama o budućoj državi u slučaju eventualne ratne pobjede. U obama slučajevima radilo se o obnovi Jugoslavije, međutim sasvim drugačijih kontura, kako autor zaključuje.

Ideje koje su definirale 20. stoljeće, poput komunizma i fašizma, te dekadencija liberalne demokracije i parlamentarizma izazvale su brojne rasprave intelektualaca diljem Europe, a iznimka nisu bili ni oni hrvatski. Važnost ovog djela leži u tome što rasvjetljava bogat intelektualni život u međuratnoj Jugoslaviji, tim više što takvi naglasci dosada nisu bili prisutni u hrvatskoj historiografiji. Samim time Kljaićevo istraživanje otvara mnoga pitanja i fokusira se na ličnosti koje su se dosad (nepravедno) zanemarivale ili su u najboljem

slučaju bile predmetom istraživanja tijekom obilježavanja obljetnica. Nadalje, aktualnost ovog djela leži i u tome što su pojedine ideje i način na koji se oko njih debatiralo prisutni i danas. Atmosfera u kojoj je javni prostor obilježen idejom propasti zapadne civilizacije i njenih tekovina poput liberalizma i kapitalizma ili olako dijeljenje etikete fašista političkim neistomišljenicima rezonira s današnjicom. Stoga, svakomu koga zanima način na koji se u hrvatskoj javnosti u međuraću debatiralo o nacionalnom identitetu, demokraciji, fašizmu, ulozi Crkve ili komunizmu, ova knjiga predstavlja nezaobilaznu postaju. Lako je moguće da će u njoj prepoznati i elemente suvremenih debata, što knjizi daje dodatnu vrijednost.

Tizian Raspor

Partizanska prijestolnica Hrvatske

Drago Roksandić, Vlatka Filipčić Maligec, Kultura hrvatskog antifašizma. Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske (Topusko, 25. – 27. lipnja 1944.). Između „mjesta pamćenja“ i kritičke refleksije, Zagreb: Zagrebačka naklada, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2016., 304 str.

Od devedesetih godina prošloga stoljeća hrvatska je historiografija u svojoj znanstvenoj obradi Drugoga svjetskog rata fokus usmjerila ponajprije na ustaški pokret i Nezavisnu Državu Hrvatsku, dok je partizanski pokret pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije, dotada obilato obrađivan u jednoj uskoj ideološkoj matrici, zbog kompleksnog spleta razloga danas zanemaren. Knjiga Drage Roksandića, profesora povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, i Vlatke Filipčić Maligec, više kustosice u Muzeju seljačkih buna u Gornjoj Stubici, prilog je proučavanju „kulture hrvatskog antifašizma“ na primjeru Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske, koji se održao u Topusku od 25. do 27. lipnja 1944. godine. Kako je istaknuto u „Riječi unaprijed“ (str. 7-8), glavni je cilj knjige spomenutu problematiku, koja je opterećena ideologijom „lijevih“ i „desnih“ provenijencija, obraditi u skladu s metodologijom nove kulturne historije i socijalne historijske znanosti te Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske „staviti u širi kontekst kulture i kulturne politike hrvatskog antifašizma“. Knjiga je nastala na temelju znanstvenog iskustva u Programu *Desničini susreti* Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, odnosno radova objavljenih u zbornicima iz Biblioteke „Desničini susreti“.

Prvi dio knjige (str. 9-84) s naslovom „Iznevjerena tradicija? O prvom kongresu kulturnih radnika“ iz pera Drage Roksandića najvećim se dijelom (str. 13-60) bavi povijesnim kontekstom te pripremom i organizacijom Kongresa. Počinje kritikom dosadašnje oskudne obrade Kongresa u hrvatskoj historiografiji (str. 11-12) te otvara nova pitanja poput uloge Andrije Hebranga (str. 21-23) i Vladimira Nazora (str. 52-55) u pripremi Kongresa, kao i

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

50

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2018.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 50, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vesna Vlahović Štetić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršni urednik / Executive Editor

Nikola Anušić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

Lektura / Language editors
Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)
Dražen Nemet (engleski / English)

Tisak / Printed by
Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued
200 primjeraka / 200 copies

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*